

อัตลักษณ์ชุมชนภาคใต้ : บทสำรวจเบื้องต้นจากเอกสาร

ณัฐพงศ์ จิตรนิรัตน์*

ชุมชนวาทะ

“คำพูดของเราคืออาวุธ” (Our Word is Our Weapon)

มาร์กอส, ผู้นำขบวนการชูปาติस्ता

“แสงสว่างมาจากจุดเล็ก ๆ ที่มีดที่สุดของท้องถิ่น”

นิรนาม

“รางวัลนี้เป็นของขบวนการชุมชน เพราะเสียงที่ดังออกไปเป็นเสียงที่มาจากชาวชุมชนทุกคน”

ประยงค์ รมรงค์

1. บทนำ

แม้ว่ากิจกรรมการพัฒนาชุมชนในภาคใต้จะก่อตัวและมีความเข้มแข็งมาอย่างยาวนาน แต่ก็เพิ่งจะได้ความสนใจจากสังคมและรัฐอย่างจริงจังในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังการเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจครั้งใหญ่นับแต่พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา ประกอบกับกับวิกฤตการณ์การพัฒนาระยะหลักในสังคมไทย เกิดการแสวงหากระบวนทัศน์ใหม่ในการพัฒนาและนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในการวางแผนพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 เป็นต้นมา ทำให้แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนและความเป็นชุมชนได้รับความสนใจและนำมาถกเถียงกันมากขึ้นทั้งในแง่ทฤษฎีและการปฏิบัติ เพื่อให้ชุมชนเป็นฐานการพัฒนาและโครงข่ายนิรภัยทางสังคมรองรับแรงกระแทกจากผลกระทบทางเศรษฐกิจ เหล่านี้เองที่ทำให้กิจกรรมการพัฒนาชุมชนในภาคใต้ซึ่งมีลักษณะเป็นชุมชนพึ่งตนเองและมีความเข้มแข็ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งกิจกรรมที่เกี่ยวกับการออมทรัพย์และสวัสดิการชุมชน การจัดการทรัพยากร ได้รับความสนใจทั้งจากหน่วยงานภาครัฐ องค์กรธุรกิจ องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรชุมชนด้วยกันเองมากขึ้นตามลำดับ เกิด/ กลายเป็นชุมชนต้นแบบสำหรับการเรียนรู้ และนำไปประยุกต์ใช้อย่างกว้างขวาง ยิ่งเมื่อประยงค์ รมรงค์ แกนนำชุมชนไม้เรียง ในจังหวัดนครศรีธรรมราช ได้รับรางวัลแมกไซไซ สาขาพัฒนาชุมชน เมื่อกลางปี พ.ศ.2547 ที่ผ่านมานับเป็นคนไทยคนที่ 20 ที่ได้รับรางวัลนี้¹

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ ปัจจุบันกำลังศึกษาในระดับปริญญาเอก สาขาพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยนเรศวร

² มหาวิทยาลัยทักษิณได้มอบปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาการพัฒนาชุมชน ให้กับประยงค์ รมรงค์ ในคราวพระราชทานปริญญาบัตร ปีการศึกษา 2547 เมื่อวันที่ 31 มกราคม 2548 ที่ผ่านมานับเป็นเรื่องที่น่ายินดีที่มหาวิทยาลัยแห่งนี้ได้เปิด “พื้นที่” ให้กับปราชญ์ชาวบ้านจากรากหญ้า แม้ว่าจะล่าช้าไปบ้างก็ตาม

ขณะที่คณะกรรมการพิจารณารางวัลแมกไซไซได้ให้เหตุผลในการมอบรางวัลอันทรงเกียรติและทรงคุณค่านี้ให้กับ ประยงค์ว่า “...ผลงานของประยงค์ วรรณค์ ได้สร้างแรงบันดาลใจให้กับคนจนหรือชาวบ้านได้ลุกขึ้นมาแก้ปัญหาด้วยตนเอง...” และแม้เขาจะประกาศว่า “...รางวัลนี้เป็นของขบวนการองค์กรชุมชน เพราะเสียงที่ดังออกไปเป็นเสียงที่มาจากชาวชุมชนทุกคน...” (อ้างอิงในสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, 2547) แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่ารางวัลนี้ได้ทำให้ทั้งตัวประยงค์และชุมชนภาคใต้ได้เดินทางมาสู่กระแสสูงของการยอมรับอีกครั้งหนึ่ง

อย่างไรก็ตามความสำเร็จของการพัฒนาชุมชนไม่ได้เกิดขึ้นอย่างเลื่อนลอย หากแต่มีวิวัฒนาการ อุปสรรคขัดขวาง กระบวนการสรุปบทเรียนและการเรียนรู้ร่วมกันมาอย่างยาวนานจนสามารถสร้างอัตลักษณ์ อำนาจ และพื้นที่ทางสังคมของชุมชน ให้มีพื้นที่ว่างสำหรับการส่งเสียงความเป็นชุมชน หลังจากตกอยู่ใต้ภาพลักษณ์ (Image) และอัตลักษณ์ที่ถูกครอบงำและหิบบิ้นโดยสังคมและรัฐในแง่ลบมาอย่างยาวนานในห้วงความเป็นมาของชุมชนภาคใต้

บทความนี้จึงเขียนขึ้นเพื่อสำรวจและวิเคราะห์ว่าชุมชนภาคใต้ถูกสร้างขึ้นให้ภาพลักษณ์และอัตลักษณ์แบบใด ขณะเดียวกันชุมชนตอบโต้เพื่อลบภาพลักษณ์ ยืนยัน ตอบโต้และโต้ตอบอัตลักษณ์ครอบงำจนสามารถสร้างพื้นที่ทางสังคมให้เกิดการยอมรับได้อย่างไร โดยใช้แนวคิดเรื่องอัตลักษณ์ การเคลื่อนไหว และอำนาจซึ่งเป็นแนวคิดของสำนักหลังสมัยใหม่ (Postmodernism) มาเป็นกรอบและแกนหลักในการวิเคราะห์และตอบคำถาม เนื้อหาในบทความนี้ประกอบด้วย 3 ส่วนหลัก คือ (1) แนวคิดด้วยอัตลักษณ์ อำนาจและการเคลื่อนไหว (2) อัตลักษณ์ชุมชนภาคใต้ และ (3) บทสรุปและข้อสังเกต

2. อัตลักษณ์ อำนาจและการเคลื่อนไหว

อัตลักษณ์ (Identity) มีรากศัพท์มาจากภาษาละตินคำว่า Identitas เดิมใช้คำว่า Idem ซึ่งมีความหมายว่าเหมือนกัน (The Same) คำว่า “อัตลักษณ์” เป็นคำที่ใช้กันโดยทั่วไปในศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา โดยมีจุดเริ่มต้นและพัฒนาขึ้นมาในสำนักปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Interaction) โดย จอร์จ เฮอร์เบิร์ต มิด (George Herbert Mead, 1863-1931) ที่ได้กล่าวถึงตัวตน (The Self) ว่าเป็นสมรรถนะอันเป็นของมนุษย์โดยเฉพาะในการที่จะคิดคำนึงถึงธรรมชาติและสังคมรอบตัวผ่านการสื่อสารและภาษา โดยตัวตนนั้นเกิดจากการได้รับอิทธิพลมาจากสองแนวทาง คืออิทธิพลจากสังคมโดยตรงและอิทธิพลของตัวเอง ผ่านกระบวนการที่มีขั้นตอน 2 ด้านที่ปฏิสัมพันธ์กันอยู่ตลอดเวลา ด้านหนึ่งคือ “Me” อันเป็นพฤติกรรมที่เกิดจากการปฏิสัมพันธ์กับคนอื่นในสังคม ขณะที่ “I” เป็นพฤติกรรมและลักษณะเฉพาะตัวของบุคคล “I” และ “Me” ปฏิสัมพันธ์กันตลอดเวลาโดยที่ “I” จะทำหน้าที่ในการเชื่อมร้อย “Me” ที่หลากหลายให้เข้าด้วยกัน (Popenoe, 1993) ตัวตนจึงสามารถยืดขยายได้ตามขอบเขตของความสัมพันธ์ที่เราต่อสิ่งอื่น ซึ่งขอบเขตความสัมพันธ์ที่วุ่นวายนี้ก็อาจสิ้นไหลไปมาได้ขึ้นกับตัวแปรต่างๆ ทางสังคม เช่น เพศ อายุ เชื้อชาติ ความคาดหวังทางสังคม (อภิญา, 2543) กล่าวได้ว่าแนวคิดของมิดเป็นรากฐานและแกนความคิดสำคัญในการอธิบายแนวคิดด้วยอัตลักษณ์ในระยะต่อมา (Dorothy and et al., 1998)

ความหมายของอัตลักษณ์โดยพื้นฐานนั้นจะเกี่ยวข้องกับความหมายที่ซ้อนทับ คาบเกี่ยวกันอยู่ระหว่างตัวตนหรืออัตลักษณ์ที่สัมพันธ์กับสังคม ซึ่งหมายถึงโครงสร้างทางสังคมที่กำหนดพฤติกรรมการแสดงออกที่เกี่ยวข้องกับบทบาท หน้าที่ ความสัมพันธ์ทางสังคมของปัจเจกบุคคลต่อคนอื่น ๆ ในสังคม กับอัตลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับการคิดและการตีความของปัจเจกบุคคลในการนิยามและให้ความหมายของตัวเองเมื่อสัมพันธ์กับสังคมและสิ่งแวดล้อมรอบตัว อัตลักษณ์จึงมีมิติที่ซ้อนทับระหว่างโครงสร้างสังคมที่กำหนดปัจเจก กับการนิยามของปัจเจกในฐานะผู้กระทำการ (รัตน, 2546) อัตลักษณ์ไม่ใช่ความหมายที่มีอยู่แล้วโดยอัตโนมัติในตัวมันเองหรือกำเนิดขึ้นพร้อม ๆ กับคนหรือสิ่งของ แต่เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นและมีลักษณะเป็นพลวัตอยู่ตลอดเวลา สาระสำคัญของความหมายของอัตลักษณ์ก็คือจิตสำนึกส่วนตัวและจิตสำนึกส่วนรวมในระดับสังคมที่เกิดจากการนิยามว่าตัวเองคือใคร มีความเป็นมาอย่างไร แตกต่างจากคนอื่น กลุ่มอื่นในสังคมอย่างไร และใช้อะไรเป็นเครื่องหมายในการแสดงออกอัตลักษณ์ดังกล่าว (พัฒนา, 2546) เป็นการก่อกำเนิดและดำรงอยู่ในการรับรู้เกี่ยวกับตัวเองและคนอื่นรับรู้เรา โดยมีกระบวนการทางสังคมในการสร้างและสืบทอดอัตลักษณ์ ซึ่งขึ้นอยู่กับบริบทของความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีต่อคนและกลุ่มอื่น ๆ ในสังคม (ประสิทธิ์, 2547)

อัตลักษณ์มีได้ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล (Individual Identity) และอัตลักษณ์ร่วมของกลุ่ม (Collective Identity) ในระดับปัจเจกบุคคล บุคคลหนึ่งอาจจะมีหลายอัตลักษณ์อยู่ในตัวเอง เช่น เพศ ชาติ ช่วงชั้นทางสังคม อาชีพ เป็นต้น ส่วนอัตลักษณ์ร่วมของกลุ่มนั้นถูกสร้างขึ้นบนพื้นฐานของความเหมือนกันของสมาชิกภายในกลุ่ม ซึ่งบนพื้นฐานของความเหมือนกันของกลุ่ม ย่อมมีความแตกต่างกับกลุ่มอื่นมาเป็นตัวกำหนดความเป็นอัตลักษณ์เฉพาะกลุ่มของตน (ประสิทธิ์, 2547) ดังนั้นเมื่อเรากล่าวถึงอัตลักษณ์ของชุมชนจึงหมายถึงตัวตนและอัตลักษณ์ร่วมของสมาชิกในชุมชนที่ผ่านกระบวนการยอมรับซึ่งกันและกัน (Mutual Recognition) ภายในกลุ่มและการยอมรับความเหมือนกันภายในกลุ่ม ซึ่งจะส่งผลต่อความสมานฉันท์ภายในกลุ่ม ความพยายาม ความต้องการหรือประสบการณ์ในการแก้ไขปัญหาร่วมกัน (ธีรยุทธ, 2547)

อย่างไรก็ดี อัตลักษณ์นั้นไม่ได้มีลักษณะที่เป็นเอกภาพและเป็นหนึ่งเดียว แต่เกิดจากการเชื่อมโยงขององค์ประกอบต่างๆ ของวาทกรรม กล่าวในทัศนะและสำนวนภาษาของสจวร์ต ฮอลล์ (Stuart Hall, 1997) อัตลักษณ์เป็นเพียงชิ้นส่วนหลายๆ ชิ้น ที่ถูกประกอบรวมขึ้นมาในบริบทต่างๆ นั้นหมายความว่าในบริบทสถานการณ์อย่างหนึ่งอาจมีการเชื่อมต่อชิ้นส่วนต่างๆ และการแสดงออกในลักษณะหนึ่ง แต่เมื่อบริบทเปลี่ยนแปลงไปอาจมีรูปแบบการเชื่อมต่อและแสดงออกในอีกรูปแบบหนึ่ง เขาจึงสรุปว่าอัตลักษณ์เป็นผลรวมของวาทกรรมหลากหลายชุดที่อาจขัดแย้งหรือส่งเสริมกัน อัตลักษณ์จึงมีขอบเขตที่เลื่อนไหล ยืดหยุ่น เป็นเวทีของการต่อรอง หยิบยืมตีความและต่อสู้ในกระบวนการของการนิยามและให้ความหมาย (ปิ่นแก้ว, 2546) โดยนัยนี้อัตลักษณ์จึงเป็นกระบวนการและพื้นที่ทางสังคมที่มีการปฏิบัติกรอย่างหลากหลายเพื่อช่วงชิงและสร้างตำแหน่งแห่งที่ของกลุ่มตนในประชาสังคม

ดังนั้นการแสดง / สร้างอัตลักษณ์จึงมีรากฐานที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนไหวทางสังคม² และอำนาจในหลากหลายรูปแบบเพื่อเป็นการแสดง สะท้อนตัวตนและอัตลักษณ์บนพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนชายขอบที่ถูกกดขี่ กดทับด้วยวาทกรรมและรหัสหมาย (Code) ที่ไม่อาจสะท้อนตัวตนที่แท้จริงของตนออกมาได้ การเคลื่อนไหวสร้างพื้นที่ทางสังคมเพื่อส่งเสียง ยืนยันการมีอยู่จึงเกิดขึ้น ในรูปแบบต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการเคลื่อนไหวของกลุ่มสิทธิสตรี ขบวนการสิ่งแวดล้อม ขบวนการคนผิวดำ (Black Civil Right Movement) ขบวนการสลัมและคนไร้บ้าน ฯลฯ เกิด/ กระจายและพัฒนาไปสู่การเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่³ ที่หลากหลายมิติ

การเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ (New Social Movement) เพื่อสร้าง/แสดงตัวตนและอัตลักษณ์นั้นจะเคลื่อนไหวในลักษณะที่ท้าทายและสร้างขีดจำกัดให้กับอำนาจรัฐ โดยมีพื้นที่สาธารณะเป็นฐานการเคลื่อนไหว และปฏิบัติการทางการเมืองสื่อสารในประชาสังคม โดยมีจุดหมายสำคัญอยู่ที่การเปลี่ยนแปลงค่านิยมและพัฒนา ทางเลือกสำหรับวิถีชีวิตเพื่อสร้างนวัตกรรมทางวัฒนธรรมและสร้างสรรค์วิถีชีวิตแบบใหม่ (Creation of New Life Style) สำหรับเป็นทางเลือกในการดำรงชีวิต (Scott, 1990) หรือสร้างสิ่งที่ฮาเบอร์มาส เรียกว่า หลักไวยากรณ์ใหม่ ในชีวิต (The Grammar of Form of Life)

การเคลื่อนไหวเหล่านี้จะปฏิบัติการ (Action) และแสดงออกโดยรากหญ้า (Grassroots) และประชาสังคมในระบอบประชาธิปไตยทางตรง (Direct Democracy) หรือประชาธิปไตยในระดับรากหญ้า ซึ่งแตกต่างจากเคลื่อนไหวในอดีตที่มุ่งปะทะกับอำนาจรัฐ ล้มล้างอำนาจรัฐโดยตรง (ดูไชยรัตน์, 2542 ; ณัฐพงศ์, 2547) หากแต่

ในอดีตเมื่อกล่าวถึงขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเรามักนึกถึงการชุมนุมประท้วง เดินขบวน การระดมมวลชนเพื่อกดดันแต่เพียงอย่างเดียว แต่การเกิดขึ้นของปัญหา ปรากฏการณ์ทางสังคมสมัยใหม่ในช่วงสี่ทศวรรษที่ผ่านมา เช่น ปัญหาสิ่งแวดล้อม วิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ สังคม วิกฤตการณ์เมืองแบบตัวแทน ฯลฯ ทำให้แต่เดิมแนวความคิดการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เคยถูกกีดกันเป็นชายขอบของ การศึกษาทางด้านรัฐศาสตร์และสังคมวิทยา ขยับเข้ามาเป็นแก่นแกนของการศึกษาในด้านนี้มากยิ่งขึ้น เป็นการปรับตัวเพื่อสามารถอธิบาย ปรากฏการณ์ใหม่ๆ ทางสังคม เพราะปรากฏการณ์เคลื่อนไหวเหล่านี้ในหลายกรณีไม่ได้มีเป้าหมายทางการเมืองเสมอไป หากเป็นไปเพื่อสร้าง แสดง ยืนยันอัตลักษณ์ วัฒนธรรมและพื้นที่ทางสังคม เป็นต้น ประเด็นสำคัญในเชิงทฤษฎี การมองมิติความสัมพันธ์ของการเคลื่อนไหวกับอัตลักษณ์ หรือที่เราเรียกกันอย่างหลวมๆ ว่าการเมืองเรื่องอัตลักษณ์ (Political Identity) ทำให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์อันซับซ้อนซ้อนเกี่ยวระหว่างผู้กระทำทางการเมือง (Agency) และโครงสร้างทางสังคม (Structure) เป็นความสัมพันธ์เชิงวิภาษ (Dialectic) ที่เกิดขึ้นตลอดเวลา

“ในทางทฤษฎีอาจมีข้อโต้แย้งและคำถามได้ว่าสิ่งที่เรียกว่า “ใหม่” ของขบวนการนั้นมีความใหม่มากน้อยแค่ไหน เพราะขบวนการแนวใหม่ ในตะวันตกนั้นปฏิเสธการจัดรูปแบบองค์กรแบบจัดองค์กร (Organization) ทำลายพลังอำนาจรัฐและทุน ปกป้องวิถีของความเป็นปัจเจกชนจากการรุกรานภายนอก ในขณะที่ในสังคมประเทศกำลังพัฒนาหรือแม้แต่ในสังคมไทย ขบวนการเหล่านี้มักมีฐานการเคลื่อนไหวที่เกี่ยวข้องกับชุมชน ความเป็นชุมชน ขบวนการคนจนคนชายขอบ จึงปฏิเสธและหลีกเลี่ยงได้ยากที่จะปะทะและท้าทายพลังทางการเมืองของรัฐและทุน การพยายามที่จัดว่า “ใหม่” หรือ “เก่า” จึงอาจไขว่เขวได้ง่ายเพราะเงื่อนไขและวิวัฒนาการทางสังคม ที่แตกต่างกันอยู่มาก ขบวนการแนวใหม่ในที่นี้จึงเพียงชี้ให้เห็นว่าการเคลื่อนไหวแนวใหม่นั้นมิได้มีรากฐานการก่อเกิดจากแนวคิดเรื่องชนชั้น หรือความขัดแย้งเชิงชนชั้นตามแนวคิดและทฤษฎีมาร์กซิสต์, “ใหม่” ในที่นี้จึงมีหลายนัย เช่น อาจหมายถึงชุมชนและความเป็นชุมชน อัตลักษณ์ ทางเลือกการพัฒนาคุณภาพชีวิต เพศสภาพ เพศวิถี เป็นต้น กระนั้นก็ดี “ใหม่” นั้นไม่ได้เกิดขึ้นอย่างลอยๆ แต่มีการพัฒนาการ สังสมรูปการณิจิตสำนึกและบริบททางสังคม เข้ามาเกี่ยวข้องมาก การถกเถียงในประเด็นนี้ไม่เกี่ยวข้องโดยตรงกับบทความนี้ จึงจะไม่อภิปรายรายละเอียดในที่นี้ สนใจประเด็นนี้เพิ่มเติมโปรดดู Scott (1990) ; Tarrow (1998) ; Canel (2000) ; ไชยรัตน์ (2542)

มีเป้าหมายสำคัญอยู่ที่การเคลื่อนไหวช่วงชิงการนิยามและให้ความหมายอัตลักษณ์เพื่อสถาปนาความเป็นเจ้า¹ (Hegemony) พร้อมกับปิดกั้นความหมายในปริบทของสังคม กล่าวอย่างรวบรัดก็คือการเคลื่อนไหวเพื่อปลุกจิตสำนึกและร่วมมือกันสร้างอัตลักษณ์นั่นเอง (Canel, 2000)

การเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อสร้างอัตลักษณ์นั้นไม่ได้มีความหมายเพียงแค่อัตลักษณ์ที่เกิดจากการนิยามตนเองจากการปฏิสัมพันธ์กับคนอื่นเท่านั้น แต่เป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เกี่ยวข้องกับกลไกและสถาบันทางสังคม เมื่อก้าวถึงอัตลักษณ์จึงต้องพิจารณาและคำนึงถึงพลวัตอำนาจควบคู่ไปด้วย เพราะอำนาจนั้นสัมพันธ์อยู่กับความรู้ ความจริงที่เชื่อมโยงกับระบบ ระบบและสถาบันทางสังคม เป็นความรู้และความจริงที่สร้างผ่านภาษา วาทกรรมและการปฏิบัติทางวาทกรรมในชีวิตประจำวัน ดังนั้นในความสัมพันธ์และปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดขึ้น จึงสามารถก่อให้เกิดอำนาจได้ตลอดเวลา เป็นอำนาจที่อยู่ในทุกปริบทของสังคม ไม่ได้ถูกผูกขาดไว้อย่างเด็ดขาด โดยศูนย์กลาง หากแต่สามารถสร้างขึ้นได้ในทุก ๆ ของสังคมไม่ว่าจะเป็นศูนย์กลางหรือชายขอบก็ตาม

รูปธรรมที่เห็นได้ชัดจากการเคลื่อนไหวทางอัตลักษณ์จนสามารถสร้างพลังอำนาจและการต่อรอง ที่เพิ่มขึ้น คือการเคลื่อนไหวทางสังคมและบทบาทของชุมชน ผ่านกระบวนการทางวาทกรรมและการต่อสู้ในชีวิตประจำวันที่กลายเป็นพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมในการแสดงออกความมีตัวตนและอัตลักษณ์ขึ้นมาได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเคลื่อนไหวของประชาชนจากรากหญ้าและประชาสังคมกลุ่มต่าง ๆ (อานันท์, 2541)

ตัวอย่างงานวิจัยที่น่าสนใจ เช่น วิทยานิพนธ์ของอริญญา (2544) ได้ศึกษาพลวัตความหลากหลายและความซับซ้อนแห่งอัตลักษณ์ของคนชายขอบ กรณีศึกษาชาวม้ง จังหวัดเชียงราย ผลการศึกษาพบว่ากระบวนการสร้างอัตลักษณ์ประดิษฐ์ของรัฐที่กักขังชาวม้งไว้กับภาพลักษณ์อันเลวร้ายของฝิ่นและการค้าฝิ่น การสร้างภาพแทนความจริงของรัฐผ่านการปฏิบัติการทางภาษา วัฒนธรรม สื่อสารมวลชน จนกลายเป็นอุดมการณ์ทางการเมืองที่ครอบงำสังคมโดยทั่วไปอย่างไม่รู้ตัว เชื่อและยอมรับกันว่าชาวม้งเป็นผู้ที่ทำลายศีลธรรมของสังคมจากการปลูก เสพ และค้าฝิ่นเป็นยาเสพติด เป็นผู้ทำลายความมั่นคงของชาติ อย่างไรก็ตาม สถานการณ์ที่อัตลักษณ์ของตนถูกกักขังและถูกบีบให้มีทางเลือกน้อยลงสำหรับการดำรงชีวิต ประกอบการตื่นตัวในสังคมทั้งในระดับชาติและนานาชาติในประเด็นเรื่องสิทธิมนุษยชน การเมืองนิเวศ ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ในบริบทเช่นนี้ชาวม้งก็ได้สร้างกระบวนการตอบโต้ต่อการกักขังทางอัตลักษณ์ เพื่อหลีกเลี่ยงการถูกนิยามและให้ความหมายโดยรัฐใน 2 ลักษณะ คือ การตอบโต้ต่อการกักขังอัตลักษณ์และวาทกรรมครอบงำ และการปรับเปลี่ยนตัวเองให้สอดคล้องกับรัฐและวาทกรรมครอบงำ จะเห็นได้ว่าปฏิกิริยาการตอบโต้ของชาวม้งเพื่อรักษาพื้นที่ของตนเองเอาไว้ เกิดขึ้นและดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ซึ่งก็สะท้อนให้เห็นว่าอัตลักษณ์ไม่ได้เป็นเรื่องของการผูกขาดโดยคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งอีกต่อไป ขณะเดียวกันการพัฒนาของรัฐก็ควรที่จะเปิดที่ทางให้กับความแตกต่าง หลากหลายของคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม ด้วยการมีพื้นที่สำหรับการแสดงถึงตัวตนและอัตลักษณ์จึงเป็นหนทางสำคัญที่ก่อให้เกิดวัฒนธรรมประชาสังคม การสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรมและการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

¹แนวคิดเรื่องการสถาปนาเพื่อครองความเป็นเจ้า เป็นแนวคิดที่ถูกนำเสนอขึ้นมาโดยอันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci, 1891-1937) ชาวอิตาลี ซึ่งเขามองว่าการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ยั่งยืนนั้นจะต้องเปลี่ยนแปลงความคิดของคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมเสียก่อน ด้วยการทำให้ระบบคิด ความคิด ความรู้ วัฒนธรรมของกลุ่มตน กลายเป็นระบบคิด ความคิด ความรู้ และวัฒนธรรมหลักของสังคมด้วยการทำสงครามเพื่อแย่งชิงพื้นที่ทางความคิด (War of Position) ซึ่งสนามและพื้นที่ในการทำสงครามเพื่อแย่งชิงให้ฝ่ายตนมีฐานะนำในความหมายของกรัมสกีก็คือสังคมหรือประชาคมนั่นเอง ในแง่การประยุกต์ในบทความนี้การแย่งชิงความเป็นเจ้าผ่านการปฏิบัติการทางวาทกรรมเพื่อสร้างและขยายขยายพรมแดนพื้นที่ให้เปิดกว้างสำหรับการตีความและสร้างภาพตัวแทนใหม่

งานวิจัยของรัตน (2546) ได้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพิธีมะเนากับการสร้างความเป็นตัวตนของคนกะฉิ่น เมืองมิตจินา ประเทศพม่า และการที่คนกะฉิ่นนำพิธีนี้มาเพื่อเสริมสร้างอำนาจการต่อรองของตนเอง ผลการศึกษาพบว่าความเป็นตัวตนของคนกะฉิ่นที่แสดงผ่านพิธีมะเนามีหลายมิติที่ซ้อนทับกันอยู่ด้านหนึ่งเป็นการสื่อถึงตัวตนของคนกะฉิ่นในด้านความเชื่อด้านศาสนา ความเชื่อมโยงระหว่างสิ่งศักดิ์สิทธิ์ พิธีกรรมกับมนุษย์และความภาคภูมิใจในเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีมาอย่างยาวนาน ด้านหนึ่งมีนัยสะท้อนทางการเมืองที่เกี่ยวข้องกับการเรียกร้องสิทธิทางการเมือง การปกครอง ความเสมอภาคทางการเมือง อัตลักษณ์เชิงการเมืองเหล่านี้เกิดขึ้นในบริบทแวดล้อมรวมทั้งโครงสร้างทางการเมืองที่ขัดแย้งระหว่างชนกลุ่มต่างๆ ผู้นำและปัญญาชนของกะฉิ่นจึงเลือกพิธีมะเนามาเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเพื่อสร้างอำนาจการต่อรองโดยมีเป้าหมายอยู่ที่สิทธิที่จะปกครองตนเอง ภายใต้การปกครองแบบสหภาพและความเสมอภาคในการอยู่ร่วมกันกับกลุ่มชนอื่นๆ พิธีมะเนาจึงเป็นทั้งการสร้างสรรคทางวัฒนธรรม การประยุกต์วัฒนธรรมมาใช้ในการสร้างชุมชนในจินตนาการและพลังอำนาจในการต่อรองท่ามกลางความสับสนอลหม่านทางการเมืองในประเทศพม่า

บทความวิจัยของโรส (Rose, 1995) เรื่อง “Intergroup Relations : Political Action and Identity in the Deaf Community” ที่ศึกษาความสัมพันธ์ของการสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนคนหูหนวกกับการเคลื่อนไหวทางการเมือง เธอชี้ว่าการสร้างตัวตนของชุมชนนั้นเกี่ยวข้องกับ 2 องค์ประกอบที่สัมพันธ์กันคือ อัตลักษณ์ปัจเจกบุคคล (Personal Identity) และอัตลักษณ์ทางสังคม (Social Identity) ซึ่งสร้างขึ้นผ่านการรวมกลุ่มเพื่อปฏิบัติการทางการเมือง (Political Action) จากการที่เห็นว่าตนและกลุ่มตนไม่ได้รับการจัดสรร/ แบ่งปันทรัพยากรในสังคมอย่างเสมอภาคและเท่าเทียมเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มคนอื่นๆ ในสังคม รวมทั้งใช้ประเด็นและเงื่อนไขเหล่านี้เป็นจุดในการสร้างจิตสำนึกทางการเมือง กิจกรรมภายในชุมชน และการก่อตัวของขบวนการภายในชุมชน

งานวิจัยของปีเตอร์ แวนเดอร์เกสต์ (Peter Vandergeest, 1993) เรื่อง “Constructing Thailand : Regulation, Everyday Resistance, and Citizenship” ที่ศึกษาว่าทฤษฎีการพัฒนาของรัฐไทยในยุคสร้างชาติและวาทกรรมของการต่อสู้ของชาวนาในพื้นที่อำเภอสังขละ จังหวัดสงขลา เขาได้ชี้ให้เห็นว่าในยุคของการสร้างชาติที่ชนชั้นปกครองเริ่มเปิดรับและนำวาทกรรมการพัฒนาแห่งความทันสมัยมาใช้ในกระบวนการพัฒนา รัฐได้สร้างความชอบธรรมในการควบคุมสิทธิของปัจเจกบุคคลในฐานะที่เป็นพลเมืองของรัฐ (Citizenship) ด้วยการอ้างสิทธิตามกฎหมายสากล ขณะเดียวกันเมื่อการพัฒนาภายใต้วาทกรรมการพัฒนาดังกล่าวก่อให้เกิดผลกระทบกับชาวบ้านและชุมชน ชาวบ้านก็ใช้วาทกรรมของรัฐในเรื่องสิทธิของพลเมืองและกฎหมาย มาย้อนศรเพื่อสร้างความชอบธรรมและเป็นเครื่องมือสำคัญในการต่อสู้ ต่อต้าน การปฏิเสธการถูกเอารัดเอาเปรียบหรือปกป้องผลประโยชน์ของตนและชุมชน เช่น เมื่อนายทุนสมคบกับข้าราชการสุบที่ดินสาธารณะ ชาวบ้านก็ใช้สิทธิตามกฎหมายในการเคลื่อนไหวคัดค้านในรูปแบบต่างๆ เช่น การเปิดโปง การเดินขบวน การใช้ศิลปะพื้นบ้านหนึ่งตะลุง มาสะท้อนปัญหาความจริง และโคกนาฏกรรมที่เกิดขึ้นกับชาวบ้าน เป็นต้น

ในบทนำของหนังสือเรื่อง “Community Grassroots Democracy, and the Transformation of Social Life” โดยไมเคิล คอर्फแมน (Michael Kaufman, 2000) ซึ่งเป็นบทสังเคราะห์งานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวของชุมชนในระดับรากหญ้าและการพัฒนาที่มีชุมชนเป็นฐาน บทบาทและศักยภาพของชุมชนในการเข้ามามีส่วนร่วมตัดสินใจและการตอบสนองต่อการแก้ไขปัญหา รวมทั้งกระบวนการในเสริมอำนาจชุมชน โดยใช้กรณีศึกษาในประเทศคิวบา คอสตาริกา โดมินีกัน เฮติ จาเมกา และนิการากัว พบว่าการเคลื่อนไหวของชุมชนและขบวนการเหล่านี้สัมพันธ์อยู่กับแบบแผนการมีส่วนร่วมของประชาชน (Form of Popular Participation) การปฏิบัติการทางสังคมและการเมืองในระบบประชาธิปไตยทางตรง ซึ่งจะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนผ่านไปสู่การปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจและโครงสร้างอำนาจใหม่ อำนาจในทัศนะของเขาจึงเป็นทั้งวิธีการของการเปลี่ยนแปลงและการให้ความหมายใหม่ในความสัมพันธ์ทางอำนาจของสังคม

แนวคิดและตัวอย่างงานวิจัยเหล่านี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงการต่อสู้ดิ้นรนของประชาชนที่ก้าวข้ามความเป็นปัจเจกบุคคลไปสู่ความเป็นกลุ่ม องค์กร เครือข่ายและขบวนการ (กิตติพัฒน์, 2547) เป็นการเคลื่อนไหวที่นอกจากจะเพื่อร่วมมือกันสร้างอัตลักษณ์แล้ว ยังเป็นการเคลื่อนไหวที่มีภาพตัวแทนของการสร้างความเป็นชุมชน ความเสมอภาค ความเป็นธรรมและยุติธรรมในสังคมอีกด้วย (Meade, 2004)

3. อัตลักษณ์ชุมชนภาคใต้

พื้นที่ภาคใต้มีลักษณะภูมิประเทศเป็นคาบสมุทรที่ขนานด้วยชายฝั่งทะเล 2 ด้านคือ ทะเลอันดามันและทะเลอ่าวไทย นอกจากนี้ยังมีเทือกเขา ที่ราบลุ่ม ทะเลสาบ และลุ่มน้ำต่างๆ ที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ลุ่มน้ำปากพนัง พุมดวง สายบุรี เป็นต้น ด้วยลักษณะภูมิประเทศดังกล่าว การตั้งถิ่นฐานของชุมชนในภาคใต้จึงมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไปตามลักษณะภูมิประเทศและภูมิโน้ตท้องถิ่น สามารถจำแนกชุมชนภาคใต้ออกเป็น 4 ลักษณะคือ ชุมชนชาวเขา ชุมชนชาวนา ชุมชนชาวเล และชุมชนเมือง

ชุมชนชาวเขา การตั้งถิ่นฐานของชุมชนในลักษณะนี้มีที่ตั้งอยู่ในเขตที่สูงตามชายเขา ไหล่เขา หรือริมควนบริเวณตอนกลางของภาคและส่วนที่ลึกลงไปในพื้นที่ราบ ในอดีตมักเรียกขานชุมชนเหล่านี้ว่า “พวกเขา” “พวกบก” “พวกควน” หรือ “โหมเหนือ” “โหมบก” “โหมควน” อาชีพหลักของชุมชนคือทำสวน ทำไร่ หางของป่า และอาจมีที่นา เล็กน้อยเพื่อการบริโภค

ชุมชนชาวนา ชุมชนชาวนาปรากฏเด่นชัดในแถบลุ่มแม่น้ำและทะเลสาบสงขลา ได้แก่บริเวณจังหวัดสงขลา นครศรีธรรมราช และพัทลุง สภาพพื้นที่โดยทั่วไปเป็นที่ราบลุ่ม และอาจมีภูเขาหรือควนขึ้นสลับไปมาในบางพื้นที่ ชุมชนในลักษณะนี้เราเรียกกันโดยทั่วไปว่า “พวกนา” หรือ “โหมนา” อาชีพหลักคือการทำนาปลูกข้าว

ชุมชนชาวเล ชุมชนชาวเลปรากฏอยู่ทั่วไปในพื้นที่ราบลุ่มชายฝั่งทะเลทั้งทะเลอันดามัน ทะเลอ่าวไทยและทะเลสาบสงขลา ผู้คนที่ตั้งชุมชนในเขตนี้มักถูกเรียกว่า “พวกเล” หรือ “โหมเล” เพราะมีอาชีพหลักการประกอบอาชีพประมง ด้วยเครื่องมือประมงพื้นบ้านที่ประกอบขึ้นเอง เช่น ไซ ลอบ อวน เป็นต้น

ชุมชนเมือง ชุมชนเมืองเป็นชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่จากการขยายตัวทางการค้าในภาคใต้ โดยเฉพาะตามหัวเมืองหลักๆ เช่น นครศรีธรรมราช สงขลา ตรัง เป็นต้น ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพค้าขายและการใช้แรงงานในเขตเมือง โดยเฉพาะผู้ใช้แรงงานที่อพยพมาจากพื้นที่รอบนอกที่ประสบปัญหาในการประกอบอาชีพและการเข้ามาเสี่ยงโชคเพื่อแสวงหาโอกาสที่ดีในการดำรงชีวิต โดยทั่วไปเรามักเรียกกลุ่มผู้ที่อยู่อาศัยในเมืองว่า “ชาวเมือง” หรือ “โหมเมือง”

แม้ว่าผู้คนและชุมชนในชุมชนต่างเหล่านี้จะมีความเป็นอยู่ วิถีชีวิต แบบแผนในการดำรงชีวิตที่แตกต่างกัน ออกไปตามลักษณะภูมิประเทศและภูมิโนเวศของชุมชนท้องถิ่น แต่ก็มีระบบการพึ่งพิง พึ่งพาซึ่งกันและกัน ระหว่างชุมชนอยู่ตลอดเวลา ทั้งเพื่อแลกเปลี่ยนผลผลิต การค้าขาย จนเกิดเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ ของการ พึ่งพิงและพึ่งพาอาศัยทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและชุมชน เช่น ชุมชนชาวเขานำผลผลิตจำพวก เครื่องยา สมุนไพร ผลไม้ ฟิน พืชและเปลือกไม้ย้อมสีผ้า มาแลกข้าวสาร กุ้งแห้ง ปลาเค็ม เกลือ กะปิ กับชุมชนชาวนาและ ชาวเล เป็นต้น การติดต่อสื่อสารและแลกเปลี่ยนที่เกิดขึ้นระหว่างชุมชนต่างๆ เหล่านี้ ได้พัฒนาไปสู่ระบบของ ความสัมพันธ์ในรูปแบบต่างๆ ที่เห็นได้เด่นชัดในอดีตก็คือความสัมพันธ์ที่เรียกว่า “เกลอ”, “อ้ายเกลอ” หรือ “อ้ายเกลอเขา อ้ายเกลอเล อ้ายเกลอนา” ในภาษาพูดของชาวบ้านภาคใต้ มีการพัฒนาระบบการ “ผูกเกลอ”, “ผูกตอง” หรือ “การออกปาก-กินวาน”³ ขึ้นมาในการสร้างรูปแบบความสัมพันธ์ที่ต่อเนื่องและยาวนานจนกลายเป็น เครือข่ายทางสังคม (Social Network) และโครงข่ายนริภัยทางสังคมของชุมชน (Social Safety Net) ใน สภาวะที่ชุมชนมีความแตกต่างกันในแง่ของการผลิตการบริโภคและขีดจำกัดของทรัพยากรอันเนื่องมาจากความ แตกต่าง ด้านภูมิโนเวศของการตั้งถิ่นฐานของชุมชน

ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ทำให้รูปแบบและลักษณะของชุมชนในภาคใต้มีลักษณะเป็นชุมชนเครือข่าย (Network Community) ที่มีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนอื่นๆ อยู่ตลอดเวลามากกว่าจะเป็นชุมชนหมู่บ้าน (Village Community) ที่โดดเดี่ยวตัวเองจากโลกภายนอก (ฉัตรทิพย์ และพรพิไล, 2541) ประกอบกับพื้นที่ภาคใต้ตั้งอยู่บนพื้นที่ที่มี ลักษณะทางภูมิศาสตร์แบบคาบสมุทร ทำให้ชุมชนมีลักษณะเป็นชุมชนเปิด มีโอกาสปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มชนอื่น ชาติอื่นที่เดินทางเข้ามาค้าขายเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทางสังคมและวัฒนธรรมเกิดประสบการณ์ชีวิตอย่างกว้างขวาง และหลากหลายในการดำรงชีวิตจากการปฏิสัมพันธ์กับคนกลุ่มต่างๆ ทำให้ชุมชนในภาคใต้มีลักษณะเป็นชุมชน เรียนรู้และมีพลวัตอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้สถานะของการเป็นชุมชนชายขอบ อยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางอำนาจรัฐ ส่วนกลางทำให้ชุมชนหันมาแสวงหาทางรอดของชีวิตในรูปของการช่วยเหลือเกื้อกูลกันมากกว่าที่จะรอรับ ความช่วยเหลือจากรัฐ เงื่อนไขเหล่านี้เองที่ได้หล่อหลอมเป็น “ตัวตนและอัตลักษณ์ของคนและชุมชนในภาคใต้” และมีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตและวิถีแบบคนใต้เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

3.1 ภาพลักษณ์และการให้ความหมายจากสังคมและรัฐ

เมื่อกล่าวถึงตัวตนของคนและชุมชนในภาคใต้ แม้ว่าในภาพกว้างสังคมโดยทั่วไปจะมองว่าเป็นพื้นที่ ที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ผู้คนมีฐานะทางเศรษฐกิจดี แต่เมื่อมองถึงความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่และคนในพื้นที่แล้ว คนและชุมชนในภาคใต้มักถูกมอง ตั้งคำถามและให้ความหมายในแง่ลบ เรื่อยมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแง่ที่ตั้งทางกายภาพของพื้นที่ที่อยู่ไกลจากส่วนกลาง เมื่อใช้กรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลาง ในการวัด บ่อยครั้งที่ถูกมองว่าห่างไกลความเจริญ เป็นบ้านป่าเมืองเถื่อน นิยมความรุนแรง ดุร้าย ไม่มีเหตุผล ชอบใช้กฎหมายมากกว่ากฎหมาย ในรายงานวิจัยเรื่องผูกเกลอ : วิถีและพลังของการผูกเกลอ ผูกตอง และขนบนิยม อุปถัมป์ ของอาคม (2544) ได้สะท้อนตัวตนของคนใต้ออกมาอย่างน่าสนใจว่า

³การออกปาก-กินวาน จะเป็นกิจกรรมที่เกิดจากการให้वानเพื่อนบ้านมาช่วยกันลงแรงทำงานอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยไม่มีการคิดค่าแรง, ซึ่งการให้वानจะใช้วิธีการบอกกล่าวด้วยวาจา และเรียกการให้วานลักษณะนี้ว่าการ “ออกปาก” ขณะเดียวกันผู้ออกปากจะต้องเลี้ยงอาหาร ผู้มาร่วมกิจกรรมลงแรง ผู้ที่ไปร่วมลงแรงจึงใช้คำว่า “ไปกินวาน” เมื่อตัดสินใจไปร่วมลงแรงให้ผู้ออกปาก (สนใจดูรายละเอียดเพิ่มเติม ใน สุทธิวงศ์, 2542)

“...คนปักษ์ใต้มีท่าทีแข็งกร้าว ความจัดจ้าน ชอบโต้แย้ง หยิ่งทรนง อ่อนน้อมถ่อมตนต่ำ
หัวมอ สะต่อสามคี่...”

หรืองานวิจัยอันอื้อฉาวและโด่งดังมากชิ้นที่สุดในสังคมไทยในปี พ.ศ. 2543 เรื่องหัวเชือกัวชน ซึ่งเป็นการ
ศึกษาวิจัยในบริบทของก๊ววชน โดยอาศัยมุมมองจากการเป็นคนในท้องถิ่นและชื่นชมก๊ววชนเช่นเดียวกัน
ของอาคม (2543) ก็ได้สะท้อนภาพลักษณ์และอัตลักษณ์ของคนใต้ได้เป็นอย่างดีว่า

“...คนปักษ์ใต้เป็นคนหยิ่ง ทรนง มีท่าทีไวเชิงไม่เปิดตัวก่อนเมื่อพบคนแปลกหน้า จับไว
ในการตั้งกระทู้หาข้อโต้แย้ง ชอบทำตัวเป็นหัวเรือใหญ่ ชอบชิงการนำ ดึงเดียวและเสียงสู้
ไม่ยอมรับและเสียเปรียบใครง่าย ๆ เล่นพรรคเล่นพวก สะต่อสามคี่ มีนิสัยบริการ
และปรนนิบัติต่ำ ไม่ยอมทำงานรับจ้างและไม่สบายใจที่จะทำตามบงการของคนอื่น...” หรือ
“...คนใต้ฝึกฝืนการเมือง เจ้าถ้อยหมอความ สู้หัวชนฝา...” (จรรยา, 2542)

ซึ่งก็สอดคล้องกับผลการศึกษาของสุทธิวงศ์ (2544) ที่ได้สะท้อนว่าด้วยบุคลิกภาพและตัวตนข้างต้นทำให้
คนต่างกลุ่มต่างวัฒนธรรมมีความรู้สึกในแง่ลบ โดยมองว่า

“...เป็นคนแข็งกระด้าง หัวมอ ขาดคารวะธรรม หยิ่ง ดูดื้อรั้น ปกครองยาก อัตตาสูง
เป็นนักเลง พูดไม่ถนอมน้ำใจคนอื่น ไม่เก็บกักอารมณ์ โผงผาง พูดจาขวานผ่าซาก เมื่อ
เผชิญหน้ากับหมู่คณะอื่นมักออกมาเผชิญหน้าและปกป้องกันเอง...”

อย่างไรก็ดีในขณะที่ตัวตนและอัตลักษณ์ของคนและชุมชนในภาคใต้จะถูกให้ความหมายในแง่ลบ ตัวคน
ในชุมชนท้องถิ่นภาคใต้กลับมองเห็นเป็นคุณค่าและตระหนักในความเป็นตัวตนและอัตลักษณ์ดังกล่าว เช่น
ชาวชุมชนคีรีวง จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นชุมชนที่เกิดจากพวกไพร่หนี่ทัพจากไพร่บุรีในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์
ตอนต้น ช่วงรัชกาลที่ 1 โดยชักชวนกันหนี่ทัพ มาตั้งชุมชนแถบเทือกเขาหลวงตรงที่ราบระหว่างหุบเขาและห้อมล้อม
ด้วยภูเขาสูง เพื่อป้องกันการตามล่าของทางราชการ ประวัติศาสตร์เหล่านี้ชาวคีรีวงในปัจจุบันยังคงบอกเล่าและ
ถ่ายทอดให้ลูกหลานของตนเองฟังด้วยความภาคภูมิใจในความกล้าหาญ เด็ดเดี่ยวของบรรพบุรุษ (ฉัตรทิพย์ และ
พรพิไล, 2541) และถูกนำมาเป็นเครื่องมือสำคัญในการปกป้องชุมชนจากการรุกรานของภายนอก หรือเมื่อ
ประสบภัยทางธรรมชาติชุมชนก็ใช้เงื่อนไขเหล่านี้มากอบกู้และรื้อฟื้นความเป็นชุมชนขึ้นมาใหม่อย่างรวดเร็ว เป็นต้น
ในรายงานวิจัยของนักวิชาการในท้องถิ่นต่างก็ยืนยันว่าคนในท้องถิ่นต่างมีความภาคภูมิใจและเชื่อว่านี่คือตัวตนและ
อัตลักษณ์ที่แท้จริง (วิมลมาศ, 2547) ขณะเดียวกันก็นำอัตลักษณ์ดังกล่าวมาต่อรอง ตอบโต้ และโต้ตอบการ
ครอบงำอัตลักษณ์จากสังคมและรัฐที่สะท้อน/แสดงและครอบงำผ่านโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม กลไกและ
สถาบันที่เป็นทางการของรัฐ

3.2 การต่อรอง ตอบโต้และโต้ตอบทางอัตลักษณ์

จากการศึกษาพบว่าชุมชนนำอัตลักษณ์ มาต่อรอง ตอบโต้และโต้ตอบอัตลักษณ์ที่ครอบงำจากรัฐและสังคมใน
ลักษณะของการตีความและให้ความหมายต่อตนเอง ผ่านการเคลื่อนไหวทางของชุมชน การพัฒนาชุมชน และ
กิจกรรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและการดำรงชีวิตแบบปกติประจำวัน

การต่อรอง ตอบโต้และโต้ต้นทางอัตลักษณ์ของชุมชนภาคใต้ดำเนินไปอย่างต่อเนื่องและเข้มข้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงสามทศวรรษที่ผ่านมา นับแต่ช่วงต้นทศวรรษที่ 2520 ซึ่งเป็นช่วงเริ่มต้นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 และเป็นช่วงที่หน่วยงานภาครัฐได้นำความรู้และกิจกรรมการพัฒนาใหม่ๆ เข้ามาในพื้นที่ภาคใต้ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเลี้ยงโค กลุ่มอาชีพต่างๆ ฯลฯ กิจกรรมและความรู้ใหม่ๆ เหล่านี้แม้สอดคล้องกับปัญหา แต่ก็ไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนมากนัก ประกอบกับปัญหาของระบบราชการ และความไว้วางใจระหว่างรัฐกับชุมชนที่เปราะบางอยู่แล้วเป็นทุนเดิม ทำให้การดำเนินกิจกรรมเหล่านั้นมักจะประสบความล้มเหลวเป็นส่วนใหญ่ ทางกลับกันชุมชนภาคใต้กลับสามารถนำอัตลักษณ์ที่กล่าวมาข้างต้นมาเป็นเครื่องมือในการเสริมสร้าง ตอกย้ำจิตสำนึกและแปรเปลี่ยนเป็นพลังและศักยภาพในการร่วมไม้ร่วมมือกัน ในการปกป้องและพัฒนาชุมชนของตนอย่างหลากหลาย ทั้งในรูปของการรวมกลุ่มเป็นองค์กรชุมชน องค์กรเครือข่าย และประชาสังคมในทุกระดับ เช่น การพัฒนาชุมชนด้านสุขภาพ วิสาหกิจชุมชน การจัดสวัสดิการชุมชน การจัดทำแผนแม่บทชุมชน การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น กิจกรรมเหล่านี้มักดำเนินไปในลักษณะลดรัฐ/ ข้ามรัฐ และพัฒนาเป็นเครือข่ายทั้งเครือข่ายระดับชุมชน พื้นที่ ประเด็นปัญหา หรือเครือข่ายระดับภาคเพื่อหนุนเนื่อง แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ถ่ายทอดประสบการณ์การพัฒนาชุมชนซึ่งกันและกัน การดำเนินกิจกรรมในลักษณะนี้เกิดขึ้นบนฐานคติที่สำคัญ คือการที่พวกเขา/และเธอมองเห็นว่ารัฐไม่สามารถเป็นที่พึ่งของชุมชนได้อย่างแท้จริงและบ่อยครั้งการเข้ามาของรัฐทำให้กิจกรรมการพัฒนาต้องเผชิญกับปัญหาทั้งจากการพยายามเข้ามาแทรกแซงความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชน ซึ่งก็สอดคล้องผลการวิจัย ภาคสนามของสงบ (2546) ที่พบว่าชุมชนในภาคใต้เกือบครึ่งหนึ่งที่เห็นว่ารัฐบาลสามารถเป็นที่พึ่งของตนเองได้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น การช่วยเหลือกันเองในหมู่เครือญาติและพวกพ้องในชุมชนจึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมากในระบบ คัดของพวกเขາ/ และเธอเหล่านั้น

“...ชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ หลีกเลี้ยงที่จะเผชิญหน้ากับเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือหน่วยงานภาครัฐโดยตรง เพราะเห็นว่ามีแต่เสียกับเสีย หนทางที่จะชนะคือการใช้อำนาจ พี่น้อง และพรรคพวก...”

ผู้นำชาวประมงพื้นบ้านที่คัดค้านการทำนากุ้งในทะเลสาบสงขลา ได้สะท้อนความเห็นไว้อย่างน่าสนใจว่า

“...เขา (รัฐ, ผู้เขียน) มักจะเน้นและมาส่งเสริมให้พึ่งตนเอง แต่ไม่ดูว่าสาเหตุที่แท้จริงนั้นมาจากไหน ผมขอถามว่าใครนำโครงการของชาวต่างชาติมาทำนากุ้งบ้านเรา...น่าเสีย ที่ทั้งลงทะเลสาบนั้นมาจากนายทุนใหญ่ทั้งเพ (ทั้งนั้น, ผู้เขียน) เราพึ่งตนเองได้ตรงไหน การดำเนินชีวิตของพวกเราชาวประมงพื้นบ้านทะเลสาบคงจะไม่มีปัญหาอะไร ถ้าไม่มีสาเหตุจากภายนอก เราพึ่งตนเองได้...” (อ้างถึงในสงบ, 2546, เน้นคำโดยผู้เขียน)

หรือชาวศรีวิชัย จังหวัดนครศรีธรรมราช ที่ดำรงวิถีชีวิตโดยตั้งอยู่บนพื้นฐานที่ว่า “นาย (เจ้าหน้าที่รัฐ, ผู้เขียน) ก็อยู่ส่วนนาย เราก็อยู่ส่วนเรา” รัฐจึงเป็นสิ่งที่แปลกแยก แตกต่าง น่ารังเกียจ เป็นคู่ตรงกันข้ามของความขัดแย้งและมีท่าทีปฏิเสธมากกว่าปฏิสัมพันธ์เชิงร่วมมือ ส่วนงาน “นายรักเหมือนเลือดกอด”, “ลูกศิษย์สมภาร ลูกหลานเจ้าวัด” ก็สะท้อนข้อความข้างต้นและตัวตนได้เป็นอย่างดี กล่าวอีกนัยหนึ่งการตระหนักในคุณค่าและจิตสำนึกเกี่ยวกับตัวตนในการดูแลและช่วยเหลือตนเองมาโดยตลอด ทำให้ชุมชนทางภาคใต้มีลักษณะเป็น “ชุมชนอธิปไตย” และ “พึ่งตนเอง” มากกว่ารอรับความช่วยเหลือจากภายนอก ขณะเดียวกันก็เรียนรู้ที่จะปฏิเสธการหยิบบั่นเข้ามาจากภายนอกหากเห็นว่าไม่สอดคล้องกับระบบคิด วิถีชีวิตของชุมชน ดังคำกล่าวที่น่าสนใจ ของประยงค์ที่ว่า

“...ชาวบ้านต้องมีบทบาทหลักในการพัฒนาชุมชน เพราะชาวบ้านคือคนในพื้นที่
ข้าราชการนำนโยบายจากส่วนกลางมาปฏิบัติ บางครั้งไม่เข้าใจ วิเคราะห์ชุมชนไม่ได้
หรือคนนอกเข้ามาพัฒนาไม่กี่ปีก็ย้ายไป ชุมชนที่เข้มแข็งและยั่งยืนก็เกิดขึ้นไม่ได้...”
(อ้างถึงในสุทธิธาสินี, 2547)

กิจกรรมการพัฒนาของชุมชนภาคใต้หลาย ๆ กิจกรรมได้แสดงออกถึงความเข้มแข็ง พลังและจิตสำนึกแห่งการพึ่งตนเองและการรวมตัวกันเพื่อสร้างอำนาจในการต่อรอง ต่อสู้กับการรุกรานของรัฐและทุน โดยมีอุดมการณ์ที่สำคัญคือการสร้างความเข้มแข็งภายในและการปฏิสัมพันธ์กับภายนอกไม่ว่าจะเป็นรัฐหรือทุนอย่างมีศักดิ์ศรีและเท่าเทียม แม้ในท่ามกลางการไหลบ่าของทุนนิยมและการรุกรานของรัฐ ลงสู่ชุมชนท้องถิ่น ชุมชนก็ยังสามารถรับมือและปรับตัวเองให้สอดคล้องกับบริบทที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลาเช่นเดียวกัน จากความสัมพันธ์เชิงเครือญาติพัฒนาไปสู่การพึ่งพาอาศัยในเชิงแลกเปลี่ยนผ่านกลไกการจัดการทุน เช่น จากการช่วยเหลือกันในด้านแรงงานที่เรียกว่าการออกปาก-กินวาน ได้ปรับเปลี่ยนเป็นแชร์แรงงาน ซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนแรงงานที่มีกฎเกณฑ์ที่ซับซ้อนขึ้นกว่าเดิมแต่ยุติธรรมมากขึ้น⁶ จากเครือข่ายเกลอปรับเปลี่ยนเป็นเครือข่ายใหม่ในรูปแบบที่แตกต่างออกไปที่จังหวัดนครศรีธรรมราช มีการจัดตั้งเครือข่าย “ยมนา” ซึ่งเกิดจากรวมตัวกันของกลุ่มยางพารา กลุ่มไม้ผล และกลุ่มนาข้าวเพื่อแลกเปลี่ยนทุนและผลผลิตซึ่งกันและกัน นอกจากนี้ชุมชนยังได้ประยุกต์หลักการคุณค่าของประเพณีและพิธีกรรมเก่า ๆ มาใช้ในชุมชน เช่น การประยุกต์พิธีบวชนาคมาเป็นบวชต้นไม้ การสืบชะตาแม่น้ำ การทอดผ้าป่าพันธุ์ไม้ เป็นต้น (ไพบุลย์, 2540 ; สุทธิธาสินี, 2547)

⁶แชร์แรงงานก็มีรากฐานมาจากการออกปาก-กินวาน แต่มีการปรับเปลี่ยน ประยุกต์ให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชน มีการกำหนดกฎเกณฑ์ที่เป็นระบบระเบียบมากยิ่งขึ้นแต่ก็ตั้งอยู่บนฐานคิดของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างผู้แลกเปลี่ยนแรงงานและเครือข่ายทางสังคม (สนใจดูรายละเอียดเพิ่มเติมในจางค์, 2537)

และเมื่อเกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐ (ทุน) กับชุมชน การต่อรอง ตอบโต้และโต้ตอบก็เป็นไปอย่างเข้มข้นตามแบบฉบับและลีลาเชิงอัตลักษณ์ของชุมชน ดังจะเห็นได้จากการเคลื่อนไหวของชุมชนจากกรณีปัญหาต่างๆ ดังต่อไปนี้

- การต่อสู้แพ่งและย่องเงียบของกลุ่มออมทรัพย์

การต่อสู้แพ่งของกลุ่มออมทรัพย์ชุมชนเกิดขึ้นในบริบทที่ภาครัฐพยายามเข้ามาจัดระบบเกี่ยวกับการออมทรัพย์และกลุ่มออมทรัพย์ที่เริ่มจะขยายตัวใหญ่ขึ้นและกว้างขึ้นไปเรื่อยๆ ในช่วงกลางทศวรรษที่ 2530 โดยเห็นว่า “กลุ่มออมทรัพย์เป็นกลุ่มเถื่อน” และพยายามที่จะผลักดันให้มีการจดทะเบียนให้ถูกต้องตามกฎหมายหรือนำเงินไปฝากกับสถาบันการเงินของรัฐ แต่ก็ได้รับการคัดค้านอย่างหนักจากชุมชนและผู้นำกลุ่มออมทรัพย์ เพราะพื้นฐานการเกิดขึ้นของกลุ่มออมทรัพย์ก็เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันของสมาชิกในชุมชน เป็นแหล่งเงินทุนให้สมาชิกกู้ยืมไปประกอบอาชีพและสร้างฐานะทางเศรษฐกิจ ในสถานะที่ไม่สามารถเข้าถึงสถาบันการเงินของรัฐได้มากกว่าที่จะสร้างการยอมรับเพื่อให้สามารถเข้าถึงสถาบันการเงินในระบบต่างๆ อัมพร ดั่งปาน ผู้นำกลุ่มสังฆะออมทรัพย์คลองเป๊ะ อำเภอนะนะ จังหวัดสงขลา ได้กล่าวถึงกรณีนี้อย่างน่าสนใจว่า “...ต้องการให้เราพึ่งตนเอง แต่ทำไมเมื่อระดมทุนได้แล้ว จึงต้องไปฝากและกู้ที่ธนาคาร ซึ่งเท่ากับเอาดอกเบี้ยไปให้ธนาคาร ชาวบ้านก็ยังจนอยู่เหมือนเดิม แต่ถ้ามีสถาบันการเงินของเราขึ้นมาเอง สมาชิกสามารถมากู้กลุ่มของตัวเองไปใช้ประโยชน์ได้ทุกเรื่อง สิ่งที่ดีที่สุดคือเราสามารถรักษาดอกเบี้ยให้เป็นของเราเองในที่สุด ...ได้เงินปันผล...” (อ้างถึงในสงบ, 2546)

ความสำเร็จของกลุ่มออมทรัพย์ที่ดำเนินกิจกรรมโดยอิสระและปราศจากการแทรกแซงจากภายนอก เป็นสิ่งที่ยืนยันในระบบคิดที่ถูกต้องของชุมชนได้เป็นอย่างดี ในปัจจุบันหลายๆ พื้นที่ได้ต่อยอดกิจกรรมไปสู่การจัดสวัสดิการชุมชนอย่างน่าสนใจ เช่น การเติบโตของกลุ่มสังฆะออมทรัพย์บ้านนาหว้า อำเภอนะนะ จังหวัดสงขลา ที่เริ่มต้นจากเงินทุนหมุนเวียนจำนวน 860 บาท ในปี พ.ศ. 2522 เพิ่มขึ้นเป็น 31,161,447 บาท ในปี พ.ศ. 2544 ผลกำไรจากดอกเบี้ยของกลุ่มที่เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ นี้ กลุ่มได้นำไปจัดสรรผลประโยชน์หรือผลกำไรบางส่วนไปลงทุนและจัดตั้งกองทุนชุมชนขึ้นมา มีการจัดตั้งเป็นกองทุนเพื่อเป็นสวัสดิการให้แก่สมาชิกในเรื่องที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งสวัสดิการค่ารักษาพยาบาล ที่สามารถจ่ายค่ารักษาพยาบาลให้แก่สมาชิกได้ถึงร้อยละ 90 ในปัจจุบัน นอกจากนี้กลุ่มยังได้จัดตั้งกองทุนสวัสดิการเพื่อพัฒนาคุณภาพของชีวิตขึ้นอีกมากมาย ครอบคลุมทั้งด้านการรักษาพยาบาล ดูแลคนชรา ช่วยเหลือคนพิการ พัฒนาสวนครัว พัฒนาอาชีพ พัฒนาการผลิตและเศรษฐกิจของชุมชน ฯลฯ การจัดสวัสดิการเหล่านี้ได้ช่วยบรรเทาปัญหาความเดือดร้อนอันเกิดจากรายได้ไม่พอเพียงและบรรเทาปัญหาภาระหนี้สิน เสริมสร้างคุณภาพของชีวิต ช่วยให้สมาชิกยกระดับฐานะทางเศรษฐกิจและความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ในทางสังคมวัฒนธรรมช่วยให้ความสัมพันธ์ของชาวบ้านกลับมาแน่นแฟ้น เกื้อกูลกันมากขึ้น (ณรงค์, 2544) สะท้อนให้เห็นว่ากลุ่มนอกจากจะเป็นเครื่องมือสำคัญในการยกระดับและพัฒนาชีวิตของชุมชนแล้วยังเป็นกระบวนการสำคัญในการสร้างการตื่นตัวทางการเมืองและสำนึกประชาธิปไตยให้เกิดขึ้นในชุมชน กล่าวได้ว่าการรวมกลุ่มออมทรัพย์ของชุมชนเป็นเสมือน “การปฏิวัติรากฐานจิตสำนึกของชุมชนแบบย่องเงียบที่สุด แต่ทรงพลังที่สุดของชุมชนภาคใต้”

• การปกป้องทรัพยากรทางทะเลของสมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้

สมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้ ก่อตั้งเป็นทางการเมื่อปีพ.ศ. 2536 จากการรวมตัวของชมรมชาวประมงพื้นบ้านใน 13 จังหวัดภาคใต้ ที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากร โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรชายฝั่งที่ถูกทำลายและลดลงอย่างรวดเร็ว จากการประกอบกิจกรรมประมงที่ผิดกฎหมาย ไม่ว่าจะเป็นการใช้ฉาวรุน อวนลาก การใช้เครื่องมือประมงที่ผิดกฎหมาย การใช้เรือปั่นไฟจับปลาเกตุ การทำลายป่าชายเลน เป็นต้น เป้าหมายสำคัญของการจัดตั้งสมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้ จึงอยู่ที่การร่วมกันแก้ไขปัญหาคำหนดแนวทางในการป้องกันและพิทักษ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน การทำงานของสมาพันธ์ฯ จะประกอบไปด้วยกิจกรรมต่างๆ ใน 3 ระดับ คือ กิจกรรมในระดับพื้นที่ เน้นการเก็บรวบรวมและศึกษาข้อมูลชุมชนเพื่อจัดทำเป็นฐานข้อมูล และการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรชุมชน กิจกรรมในระดับเครือข่าย เน้นการพัฒนาแกนนำและพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรเครือข่ายผ่านการเรียนรู้ในรูปแบบต่างๆ และกิจกรรมในระดับนโยบาย เน้นการผลักดันการแก้ไขปัญหาในเชิงนโยบายและโครงสร้าง เช่น การผลักดันขยายแนวเขตอนุรักษ์จาก 3,000 เมตร เป็น 5,000 เมตร แนวทางการวางแผนพัฒนาในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นต้น การเคลื่อนไหวของสมาพันธ์ฯ ในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมาจะเน้นการนำเสนอปัญหาและวิถีชีวิตของชาวประมงพื้นบ้านสู่การรับรู้ของสาธารณชนเพื่อเปิดมุมมองการรับรู้ใหม่ของสาธารณชนที่มีต่อชาวประมงพื้นบ้าน ขณะเดียวกันก็เชื่อมโยงเข้ากับการปฏิบัติการทางสังคมและการเมืองผ่านระบบการเมืองแบบประชาธิปไตยทางตรง และการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันของสมาชิก มีการนำสื่อมวลชนลงพื้นที่ การระดมมวลชนปิดปากอ่าวและทำเรือสงขลาเพื่อเรียกร้องให้รัฐมนตรีลงมาเจรจา การเจรจากับรัฐมนตรีบนเรือประมงกลางทะเลแทนที่จะเป็นห้องประชุมที่ทางราชการจัดให้ ฯลฯ การเคลื่อนไหวของสมาพันธ์ฯ ได้รับความสนใจและเห็นใจจากสังคมมากขึ้นเรื่อย เพราะสามารถชี้ให้เห็นว่าการเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้นนั้นไม่ได้เกี่ยวข้องเฉพาะผลประโยชน์ความเป็นอยู่และคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นของชาวประมงเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน ผลประโยชน์ที่สังคมจะได้รับจากการมีทรัพยากรที่เหมาะสมและเป็นธรรมอีกด้วย

• การปกป้องชุมชนลุ่มน้ำคลองคราม¹

ทรัพยากรในลุ่มน้ำคลองคราม จังหวัดสุราษฎร์ธานีถูกทำลายลงอย่างรวดเร็ว ทั้งจากผู้อพยพที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานเพื่อการประกอบอาชีพเกษตรกรรม การสัมปทานป่าไม้ โครงการชลประทาน และโครงการปลูกป่าสัมปทานขององค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ ทำให้ประชาชนในพื้นที่รวมตัวกันคัดค้านแผนการปลูกป่า แต่ไม่เป็นผล ยิ่งไปกว่านั้นหน่วยงานของอุทยานฯ ยังกำหนดเขตโดยปิดล้อมพื้นที่ทำกินของชุมชน ทำให้ชาวชุมชนเห็นว่าการแก้ไขปัญหของตนไม่อาจแก้ไขได้โดยลำพัง จึงได้เชื่อมประสานเครือข่ายและองค์กรพันธมิตร ทั้งจากหมู่บ้านอื่น องค์กรพัฒนาเอกชน จัดตั้งเป็นกลุ่มอนุรักษ์ต้นน้ำคลองครามขึ้นและยื่นเสนอแผนการจัดการพื้นที่ ผลจากการรวมตัวของชาวชุมชนสามารถยกเลิกโครงการสัมปทานปลูกป่า เกิดความร่วมมือของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ชุมชนได้ออกกฎระเบียบชุมชนเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์พื้นที่ป่าชุมชน ผลจากการริเริ่มของท้องถิ่น

¹ ถ้าไม่ระบุเป็นอย่างอื่นในส่วนนี้จะสรุปความจาก UNDP (2003)

ดังกล่าวทำให้ต้นน้ำคลองครามฟื้นตัวขึ้นอย่างรวดเร็ว ทั้งในด้านความหลากหลาย ทางชีวภาพ รายได้ของชุมชน
คลองครามจึงกลายเป็นสินทรัพย์ที่สำคัญยิ่งของชุมชน ในขณะเดียวกันก็เป็นป่าต้นน้ำ ที่มีคุณค่ายิ่งทั้งต่อประชาชน
ในพื้นที่และของสังคมโดยรวม

• รื้อสร้างนโยบายจัดการที่ดินที่เป็นธรรมของเครือข่ายปฏิรูปที่ดินเพื่อคนจนภาคใต้

เครือข่ายปฏิรูปที่ดินเพื่อคนจนภาคใต้ เกิดจากการรวมตัวของเกษตรกรรายย่อยในพื้นที่ต่าง ๆ ของภาคใต้
โดยเฉพาะอย่างยิ่งในจังหวัดสุราษฎร์ธานี กระปี พังงา นครศรีธรรมราชและชุมพรที่ประสบปัญหาไม่มีที่ดินทำกิน
จึงรวมตัวกันเพื่อผลักดันให้มีการทบทวนนโยบายรัฐที่เปิดและเอื้อให้นายทุนเข้ามาเช่าที่ดินขนาดใหญ่ของรัฐใน
ระยะยาว 20-30 ปี และสามารถต่อ/ ขยายระยะเวลาการเช่าได้อีกหากต้องการ ยุทธศาสตร์และยุทธวิธีการเคลื่อนไหว
ของเครือข่ายจะเน้นไปที่การเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการเช่าที่ดิน การทุจริตและคอร์รัปชั่นของข้าราชการในพื้นที่
การร่วมมือของนายทุนกับนักการเมืองทั้งในระดับท้องถิ่นที่พยายามผลักดันการเช่าที่ดินต่อภายหลังหมดสัญญา
โอกาสที่สูญเสียไปของสังคมจากการให้เช่าที่ดินอย่างไม่เป็นธรรม และนำข้อมูลเหล่านั้นมาเปิดโปงกับสาธารณชน
ผ่านสื่อทั้งระดับท้องถิ่นหรือสื่อมวลชนระดับชาติ และเมื่อข้อเรียกร้องไม่ได้รับการขานรับจากรัฐบาล จึงมีการ
ระดมมวลชนจำนวนมากเข้ายึดพื้นที่และที่ดินที่หมดสัญญาเช่าและกำลังจะได้รับการต่อสัญญาใหม่ แล้วจัดตั้งชุมชน
มีการจัดระบบชุมชน ให้การศึกษา จัดตั้งศูนย์เรียนรู้ขึ้นในชุมชนใหม่ ขณะที่รัฐบาลก็พยายามทำลายความชอบธรรม
ของการเคลื่อนไหว มีการกล่าวหาต่าง ๆ นานากับผู้ชุมนุม ไม่ว่าจะเป็น “แกนนำรับเงินมาจากนายทุนใหม่”, “ผู้เข้าร่วม
ชุมนุมเป็นอดีตคอมมิวนิสต์”, “มือปืนเป็นมือปืนที่แปรสภาพออกไปแล้ว ไม่ใช่การชุมนุมที่บริสุทธิ์อีกต่อไป...”, ฯลฯ
การพยายามเบี่ยงเบนปัญหาที่แท้จริงของการชุมนุม การใส่ร้ายป้ายสีผ่านสื่อรัฐ กลายเป็นที่มาของการประกาศ
“สู้ตาย” ด้วยอาวุธที่พวกเขามี ไม่ว่าจะเป็น มีด พร้า จอบ เสียม มีดกรีดยาง เป็นต้น และเป็นที่มาของการเข้าสลาย
การชุมนุมด้วยความรุนแรงของเจ้าหน้าที่ทหารและตำรวจในระยะต่อมา แม้ว่าอาวุธที่พวกเขา/และเธอ
เหล่านั้นประกาศสู้จะเป็นเพียงสัญลักษณ์ที่สื่อความหมายถึงอาชีพ วิถีชีวิตและความเป็นอยู่เท่านั้น แกนนำคนหนึ่ง
ได้กล่าวไว้อย่างน่าสนใจว่า “...การประกาศสู้ตายของเราได้แรงให้รัฐบาลได้ตัดสินใจเร็วขึ้นเท่านั้นเอง... เราทำเพื่อให้
สังคมได้รับรู้ปัญหาความเดือดร้อนของเรา ยอมเจรจา เราไม่ได้ยึดเป็นที่ดินทำกินถาวร แต่ยึดเพื่อให้มีการทบทวน
นโยบายที่ดินอย่างเป็นจริงเป็นจังและเป็นธรรมกับคนจน...” ในวันนี้แม้ว่าข้อเรียกร้องของเครือข่ายฯ จะยังไม่บรรลุ
แต่ก็ก่อผลสะท้อนเชิงนโยบาย มีการจัดตั้งคณะกรรมการทบทวนสัญญาการเช่าที่ดินรัฐและการจัดสรรที่ดินทำกิน
ให้กับเกษตรกร

กล่าวได้ว่าการตอบโต้และโต้ต้นทางอัตลักษณ์ของชุมชนดำเนินไปทั้งในลักษณะของการรวมตัว รวมกลุ่ม
ของกลุ่มคนเล็ก ๆ เพื่อตอบโต้อัตลักษณ์ครอบงำอย่างเจียบ ๆ เรียบง่ายแต่แฝงความหมายเข้าไปในทุกขั้นตอนและ
กระบวนการการดำเนินกิจกรรมของชุมชน และการเคลื่อนไหวผ่านการระดมมวลชนและประชาสังคมเพื่อต่อกร
โต้ต้นการยึดยึดและกระทำจากรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนโยบายการพัฒนาที่ก่อให้เกิดปัญหา ผลที่เกิดขึ้น
จากการเคลื่อนไหวชี้ให้เห็นถึงการสร้างอำนาจของชุมชนที่ค่อยสั่งสมและถักทอขึ้นมาและมีผลต่อการปรับรื้อ
ความสัมพันธ์ทางสังคมขึ้นใหม่ อันเป็นความสัมพันธ์ที่แสดงออกให้เห็นเป็นที่ประจักษ์แก่สาธารณะว่า “ศักดิ์ศรีและวิถี
ชีวิตของชุมชนนั้นสำคัญกว่าผลประโยชน์ที่หยิบยื่นมาโดยที่ไม่มีส่วนรู้เห็นหรือตัดสินใจ”

4. บทสรุปเพื่อเริ่มต้น

แม้ว่าตัวตนและอัตลักษณ์ของคนและชุมชนในภาคใต้จะถูกตีความและให้ความหมายในแบบใด แต่สำหรับคน/ชุมชนท้องถิ่นภาคใต้ หากได้เป็นอุปสรรคขัดขวางวิถีและครรลองในการดำรงชีวิตของตนแต่อย่างใด ซ้ำยังแปรเปลี่ยนเป็นคุณค่าและพลังในการขับเคลื่อนชุมชนให้เป็นไปในทิศทางที่ตอบสนองต่อการพัฒนาชุมชนอย่าง ยั่งยืนและมีศักดิ์ศรีมากยิ่งขึ้น ผ่านการตีความและให้ความหมายอัตลักษณ์จากการรวมตัว รวมกลุ่มและสร้างกิจกรรม การพัฒนา เพื่อต่อรอง ตอบโต้ และได้ตอนอัตลักษณ์ครอบงำของรัฐและสังคม ขณะเดียวกันก็นำอัตลักษณ์มาสร้าง ศักยภาพและอำนาจสำหรับเคลื่อนไหวและการกระทำการ (Tarrow, 1998) จนสามารถสร้างวาทกรรมการพัฒนา จากรากหญ้าให้มีพื้นที่และตำแหน่งแห่งที่ในประชาสังคม

แต่กระนั้นก็ดี แม้ว่าการพัฒนาแนวอัตลักษณ์จะสามารถนำไปสู่การสร้างพลังอำนาจของชุมชน เกิดการ เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงในระบบโครงสร้าง สร้างระบบสัมพันธ์ทางสังคมและอำนาจระหว่างรัฐกับสังคมขึ้นมาใหม่ แต่ยังมีแรงต้านและคัดค้านการเปลี่ยนแปลงอย่างแข็งขันจากกลุ่มอำนาจเก่าในสังคม (UNDP, 2003) การสถาปนา อำนาจที่แท้จริงของชุมชนยังมีหนทางอีกยาวไกล นี่เป็นเพียงเสียงที่เริ่มต้นกู่ก้องมาจากชุมชนท้องถิ่น แต่ก็เริ่ม ดังและฟังชัดขึ้นทุกวัน

อ้างอิง

- กิตติพัฒน์ นนทปัทมกุลย์. 2547. เอกสารประกอบการสอนวิชาสศ 602 เรื่องทฤษฎีวิพากษ์และแนวคิดของ งานสังคมสงเคราะห์และสวัสดิการสังคมภาค1/2547. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (อัดสำเนา)
- จรรยา หุตทอง. 2542. “วัฒนธรรมทางการเมืองของชาวใต้”, ทักษิณคดี. 5 (2, มกราคม, 2542), 34-45.
- จำนง แรกพินิจ. 2537. รายงานการวิจัยเรื่องแชร์แรงงาน. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ จัตทิพย์ นาดสุภา และพรพิไล เลิศวิชา. 2541. วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. 2540. การเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ : ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ในต่างประเทศ. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกริก.
- ณัฐพงศ์ จิตรนิรัตน์. 2547. อำนาจชุมชน. สงขลา : มหาวิทยาลัยทักษิณ (อัดสำเนา).
- ณรงค์ เพชรประเสริฐ, บก. 2544. สวัสดิการโดยภาคชุมชน (๑) กลุ่มออมทรัพย์. กรุงเทพฯ : เอ็ดดิสันเพรส โปรดักส์ จำกัด.
- ธีรยุทธ บุญมี. 2547. ประชาสังคม. กรุงเทพฯ : สายธาร.
- ประสิทธิ์ ลิปรีชา. 2547. “การสร้างและสืบทอดอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง”, ใน วาทกรรมอัตลักษณ์. หน้า 31-72. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. บรรณาธิการ. 2546. อัตลักษณ์ ชาติพันธุ์และความเป็นชายขอบ. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

- พัฒนา กิติอาษา. 2546. ท้องถิ่นนิยม. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- ไพบูลย์ ดวงจันทร์ และคณะ. 2540. รายงานการศึกษาและจัดทำแผนพัฒนาภาคใต้ ชั้นกลาง ครั้งที่ 1.
สงขลา : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- รัตนา บุญธัยยะ. 2546. “พิธีมะเนากับตัวตนคนกะเหรี่ยง”, ใน อัตลักษณ์ ชาติพันธุ์และความเป็นชายขอบ.
หน้า 117-172. ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร
(องค์การมหาชน).
- วิมลมาศ ปฤชากุล. 2547. “การกอบกู้อัตลักษณ์ชนบทใต้ในเรื่องสั้นของนักเขียนชาวใต้”, เอกสารประกอบการ
ประชุมวิชาการระดับชาติ : เวทีมนุษยศาสตร์ไทย วันที่ 26-27 สิงหาคม 2547. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
สงขลิ่งเมือง. 2546. เศรษฐกิจหมู่บ้านชุมชนภาคใต้. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจิตรศิลป์.
- สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน. 2547. ลุงยงค์, ชุมชนพึ่งตนเอง ตัวตนคนไม่เรียง. กรุงเทพฯ.
- สุทธาสินี จิตรกรรมไทย. 2547. “ลุงยงค์ แม็กไซไซ เนาะแนวพัฒนาท้องถิ่น”, มติชนรายวัน. 8 ตุลาคม 254,
หน้า 34.
- สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. 2542. “ออกปาก-กินวน”, ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรม
วัฒนธรรมไทย.
- _____. 2544. โครงสร้างและพลวัตวัฒนธรรมภาคใต้กับการพัฒนา. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุน
การวิจัย.
- สุริชัย หวันแก้ว. 2543. กระบวนการทำให้เป็นชายขอบ. เอกสารประกอบการประชุมวิชาการระดับชาติ
สาขาสังคมวิทยา ครั้งที่ 2 วันที่ 19-20 ธันวาคม 2546. จัดโดยสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- อภิญา เพื่องฟูสกุล. 2543. อัตลักษณ์. เอกสารประกอบการประชุมวิชาการระดับชาติ สาขาสังคมวิทยา ครั้งที่ 2
วันที่ 19-20 ธันวาคม 2546. จัดโดยสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- อรัญญา ศิริผล. 2544. ฝันกับคนม้ง : พลวัตความหลากหลายและความซับซ้อนแห่งอัตลักษณ์ของคนชายขอบ.
วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อาคม เดชทองคำ. 2543. หัวเขือกัวชน. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- _____. 2544. ผูกโยด : วิถีและพลังของการผูกเกลอ ผูกตอง และชนบนิยมอุปลัมปี. นครศรีธรรมราช : สถาบัน
ราชภัฏนครศรีธรรมราช.
- อานันท์ กาญจนพันธ์. 2541. “อำนาจ”, ใน แนวคิดพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรม. หน้า 171-178.
อานันท์ กาญจนพันธ์, บรรณาธิการ. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- Canel, E. 2000. “New Social Movement Theory and Resource Mobilization Theory : The Needs for
intergration”, in Community Power and Grassroots Democracy. P 189 -221. Alfonso, Dilla

- H. and Kaufman, M., eds. London : Zed Books.
- Dorothy, H. and et.al. 1998. Identity and Agency in Cultural Worlds. USA : Harward University Press.
- Hall, S. ed. 1997. Representation : Cultural Representations and Signifying Practice. London : SAGE Publication.
- Kaufman, M. 2000. "Community Power, Grassroots Democracy, and the Transformation of Social Life", in Community Power and Grassroots Democracy. P 1-24. Alfonso, Dilla H. and Kaufman, M., eds. London : Zed Books.
- Mead, R. 2004. "Democracy and Participation : Popular Protest and New Social Movement (Book Reviews)", Community Development Journal. 39 (3, 2004), 306-314.
- Popenoe, D. 1993. Sociology. 9 th ed. New Jersey : Prentice Hall.
- Rose, P. 1995. "Intergroup Relations : Political Action and Identity in the Deaf Community", Journal of Disability and Society. 10 (4, 1995), 521-528. [Online]. Available : <http://www.tandf.co.uk/journal/titles>. (Access Date : December, 2004).
- Scott, A. 1990. Ideology and the New Social Movement. London : London University.
- Tarrow, S. 1998. Power in Movement. 2 ed. USA : Cambridge University Press.
- UNDP. 2003. Human Development Report - 2003. [Online]. Available : <http://www.undp.or.th/Publication/NHDR3/2-Chapter1-5.pdf>. (Access Date : April, 2004).
- Vanderveest, P. 1993. "Construction Thailand : Regulation, Everyday Resistance, and Citizenship", Comparative Studies in Society and History. 35(1, 1993).